

ՍԱՐԳԻՍ ՄԽԻԹԱՐՅԱՆ

Բանասիրական գիտությունների թեկնածու

ՈՒՍՈՒՅՄԱՆ ՄԻՋՆԱԴԱՐՅԱՆ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ
ԳՐԻԳՈՐ ՄԱԳԻՍՏՐՈՍԻ ԿՐԹԱՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ
ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հայ կյանքի Բագրատունյաց շրջանը մտավոր առաջընթացի և անմասնադատ վերելքի ծաղկում դարեր եղան: Այդ ամենի հիմքում ընկած էր մաս հայ մանկավարժի տքնաջան աշխատանքը՝ աստվածաբանական, փիլիսոփայական և գրական համաճարեղ հղացումներով: Ուսուցիչը, մեր մեծերի համոզմամբ, գործում էր ըստ «հրամանին Աստուծոյ»¹ և համարվում էր ցրված աշակերտներին վարժարանում հավաքողը, իմաստություն տարածողը: 11-րդ դարի հայ կյանքի մշակմանը դեմքերից էր Գրիգոր Մագիստրոս Պահլավունին /990-1058 թթ./²: Նա ժամանակի ամենահմուտ և զարգացած ուսուցչապետներից էր³, ով մանկավարժությունը վերածեց մարդու բարոյական դաստիարակության միջոցի, իր գերխնդիրը համարելով համակողմանիորեն դաստիարակել մոր սերնդին: Կ. Կոստանյանցն առանձնացնում է Մագիստրոսի կարևորագույն սկզբունքներից մեկը, թե «Չար ակտ անձին հանդիպի ի վատթար հրահանգից և յանուսումնութենէ»⁴:

Մարդու բարոյական կերտվածքի մեջ ուսումը դիտվում էր իբրև առաջնային գործոն: Հետևաբար անհրաժեշտ էր մանուկների կրթությունը և դաստիարակությունը երբեք չանտեսել, դրանում չթերանալ:

Վկայություններ կան այն մասին, որ Մագիստրոսը դասավանդել է մի քանի ճեմարաններում: Այդպիսիք էին Ամիի, Սանահնի, Կեչառիսի, Բջնիի, Հավուց Թառի և Ս. Կարպետի վանքերի կրթարանները, որոնցից բացի մա ուներ մաս իր հիմնած ճեմարանը: Ուսումնական այս հաստատությունների մասին կարելի է ասել, որ մրանք բարձրագույն դպրոցներ էին և աստիճանաբար վերանել էին համալսարանների կամ այդ ճանապարհին էին: Իրենց ծրագրերով դասավանդվում էին այն առարկաները, որ ուսուցանվում էին միջնադարյան մորատեղծ համալսարաններում: Սակայն դեռևս բավարար տեղեկություններ չկան բարձրագույն այդ դպրոցների ֆակուլտետների գոյության մասին /ինչպես, օրինակ, Ամիի/, թեև այդ օրերից են սկսում գործել Նարեկա /հիմ. 943 թ./, մույն՝ Ամիի /11-13 դդ./, Կարսի /11-12 դդ./, Սսի /12-14 դդ./, Գլաձորի /13-14 դդ./, Տաթևի /14-15 դդ./ վարդապետարաններն ու համալսարանները⁵: Գրեթե բոլորում էլ անցնում էին միևնույն ծրագրով՝ առանձնապես ոչ մեծ տարբերություններով: Գր. Մագիստրոսն այդ ծրագրերի մշակողնե-

¹ Ներսես Շնորհալի, Թուղթ ընդհանրական, Ե., 1995, էջ 57:

² Մ. Արեղյան, Երկր, հ. Դ, Ե., 1970, էջ 33-51:

³ Թ. Ջուհարյան, Հայ գրականության մեթոդիկա, Ե., 1980, էջ 20-22:

⁴ Գրիգոր Մագիստրոսի Թղթերը, Ալեքսանդրապոլ, 1910, էջ 297. այսուհետև՝ Թղթեր:

⁵ Լ. Խաչերյան, Գլաձորի համալսարանը, Ե., 1973, էջ 11-89:

րից և կյանքում դրանց գործադրողներից մեկն էր⁶: Մ. Աբեղյանը գրում է. «Նա ոչ միայն ուրիշներից հորդորել է գիտությամբ պարապելու և դպրոց ունենալու, այլև ինքը շարունակ սիրով ու անխոց հետևել է դրան՝ մշակաբան ունենալով «պատարուն ընթերցմամբ... լուսատրել զանձն»⁷: Ուսումնական համակարգը պետք է հետևյալ առարկաները մերաներ իր մեջ.

1. Հիմն և Նոր կուակարանների ուսուցում և առասպելավարժություն.

2. Քառյակ արվեստներ /աստղաբաշխություն, երաժշտություն, երկրաչափություն, մաթեմատիկա/.

3. Եղյակ արվեստներ՝ քերականություն, հոնտորական արվեստ և դիալեկտիկա⁸, թարգմանությամբ հանդերձ «...և ապա սահմանացն պարունակեալ»: Այստեղ նկատելի է, որ ստորական կրթությունը, որպես պարտադիր ուսուցման պահանջ, ամբողջանում է Ս. Գրքի և առասպելաբանության ուսուցմամբ: Այդ մակարդակում հանձնարարվում է «հոմերական», ինչպես և «պատոմական», «արիստոտելական», «պիթագորական» ու այլ «արտաքին» հեղինակների մատյանների ընթերցումը: Միջնակարգի ծրագիրն ավարտվում է քառյակի ուսուցմամբ, որին Մագիստրոսն ավելացնում է նաև թարգմանության տեսությունը, ինչը բոլորովին մոր մոտեցում է:

Գիտնականը կամզ չի առնում և այս սահմանի վրա: Ուսման հետագա ընթացքը պայմանավորում է եղյակ արվեստների ուսուցմամբ: Այստեղ էլ նա լրացում է կատարում՝ եղյակին հավելելով Դավթի «Սահմանաց» գրքի ուսումնասիրությունը: Այս ծրագիրն անտիկ դպրոցի յոթ ազատ արվեստների ուսուցման տեսությունն է, որը լրացված է մոր առարկաներով: Այն ոչ միայն առաջադիմական էր, այլև բավարարում էր ժամանակի պահանջներին, բխում էր միջնադարյան կրթության ու գիտության հիմնարար սկզբունքներից: Լայն առումով Գր. Մագիստրոսը միջնադարյան մոր դպրոցի հիմնադիրներից մեկն է:

Ըստ Մագիստրոսի՝ ուսուցումն ավելի դյուրին կլինի, եթե դասավանդվող առարկաները մատուցվեն տարբերակված ձևով, այլապես բուն մպատակին հասնել հնարավոր չի լինի, և սովորական աշակերտը չի կարող դառնալ իմաստասեր: Հարկ է նախ բնական գիտություններն ուսանել և հետո՝ աստվածաբանությունը, «զի երկին ճեմարան լիցի օղոս»⁹: Մի շատ կարևոր հանգամանք ևս. 10-11-րդ դարերի բոլոր տիպի դպրոցները տալիս են բազմակողմանի կրթություն և ընդհանուր զարգացում: Մյուս կողմից՝ այդ հարցերում խիստ մախանձախնդիր եկեղեցական ու հոգևոր գործիչներն առաջնային տեղ են հատկացնում ավետարանական մեկնություններին՝ դրանցում տեսնելով սուրբգրային խոսքը ճիշտ հասկանալու և վերծանելու ճանապարհը¹⁰:

Հայ մանկավարժական միտքը առաջադիմել է մտավորականության շնորհիվ: Վերջինս,

⁶ Լ. Խաչերյան, Գրիգոր Պաղիավունի Մագիստրոս, Լոս Անջելես, 1987, էջ 259-329:

⁷ Մ. Աբեղյան, Երկեր, հ. Դ, էջ 37:

⁸ Ս. Մխիթարյան, Գր. Մագիստրոսի կյանքը և գեղարվեստական ժառանգությունը, Ե., 2001, էջ 25:

⁹ Թղթեր, էջ 8:

¹⁰ «Մեկնություն ժամակարգության արարեալ երանելոյն խոսքովու Անձնացեաց Եպիսկոպոսի, և կարգաւորեալ Մովսէսի գիտնական վարդապետի», Օրթոգիդ, 1840, էջ 5-7: Նաև Ն. Ն. Թամրազյան, Նարեկյան դպրոցը, Ե., 1999, էջ 43-45:

որպես հոգևոր դասի կարևոր մաս, աճեց հենց նրա ներսում՝ Եկեղեցու միջոցով զարգացնելով գիտությունը և կրթությունը¹¹: Հոգևորական-մտավորականը նաև ստանում էր վարդապետի գիտական աստիճան, քարոզում Լուսավորչի ուսմունքը¹², կրում վարդապետական գավազան, որպես Աշանակ Հայ Եկեղեցու կողմից տրված քարոզելու և վարդապետելու իրավունքի¹³:

Սանահին վանքի իր ուսուցչապետերին ու նաև գործընկերներին Մագիստրոսը խոնարհաբար գրում է. «լիջելով զհայրական ծերոցդ ծայրագունից խնամս առ մեզ և խրատ և ողորմութեամբ բարեկարգութիւնս, և զերիտասարդացն, որք ի վարժարանսն, հռետորական և երաժշտական զնոցայն զմտաւ ածեալ հանդէս և զմրցումն և զգեղեցիկ մոլութիւնս.....վերառեցեալ»¹⁴:

Այսպես են ճեմարանակները գեղեցիկ մոլությամբ մրցում իրար հետ և այսպես ստանում կրթություն ու դաստիարակություն, ինչն անգամ չկա ո՛չ սկյութների, ո՛չ թեքեացիների մոտ: Մագիստրոսը ստեղծում է նաև այդ համեստ, բայց իմաստուն ճգնակյացների դիմակարը, որոնք թեթև մորթիներով են մարմինները ծածկում, սակայն դիմանում են ձմռան ցրտին ու ամռան տապին, հաճախ սնվում «թթվիկով» միայն, կրում ծանր երկաթյա խարազանագգեստ ու քուրձ, որպեսզի երբեք չմոռանան իրենց հոգևոր կոչումը, իրենց պատասխանատվությունը Տիրոջ առաջ, որը զալիս է «ի մերոյն Պարթևէ Սրբոյն Սահակայ»: Բայց որքա՛ն հոգատար են նրանք իրենց սանների մկատմամբ, ինչպե՛ս են սիրում նրանց, անմնացորդ մվիրումով տալիս իրենց անբավ գիտելիքները, ինչը սաները խորացնում են իրար հետ բանավեճերի և մրցությունների միջոցով:

Որպես ուսուցչապետ՝ Մագիստրոսը մվիրված է իր սիրելի աշակերտներին: Նա առանձնահատուկ քնքշանքով է խոսում Բարսեղ և Եղիսե եղբայրների, Սարգիս գիտնականի /Ս. Կարապետի վանք/, իր որդի վեստ Վահրամի և ուրիշների մասին:

Լսելով, որ Պետրոս Կաթողիկոսը Բարսեղին և եղբորը հանձնարարել է Արիստոտել ուսումնասիրել, տագնապում է, քանզի նրանք տարիքային առումով փոքր են ու դեռևս չեն անցել այն անհրաժեշտ դասընթացը, որպեսզի կարողանան ուսումնասիրել իրենց ուսուցչի հանձնարարածը: Այդ մասին գրում է. «Արդ լուայ եթէ Աստուծոյ փոխանդ մեր տունեալ է ձեզ Արիստոտել. կամիմք եթէ առաքէք դա մեզ, քանզի նախ պարտ է զքերականութիւնն հանդերձ թարգմանութեամբն ուսանել....., և զկնի այսր զհռետորականն»¹⁵: Հետաքրքիր է, որ դրա փոխարեն Գր. Մագիստրոսը ցանկանում է նրանց հանձնարարել Արիստոտելի տիեզերագիտությունը, որտեղ «ասացեալն է յաղագս երկնային մարմնոյն և զմիատեսութեան երկրի կամ յաղագս օրինադրութեան կենցաղոյս»¹⁶:

Այնուհետև անդրադառնում է Պորփյորի փիլիսոփայական աշխատություններին, որ կապված են հասկացությունների սահմանումների հետ: Ուրեմն նա խստագույնս հաշվի է

¹¹ Զ. Ավերիսյան, Մարդը Ե դարի հայ գրականության մեջ, էջ 119-122:

¹² Մ. Արևոյան, Երկեր, հ. Դ, էջ 175:

¹³ Վ. Տաճար Եսարքունան, «Վարդապետ»-ը Հայ Եկեղեցու միաժողովրդական մեջ, Վենետիկ, 2001, էջ 52-71:

¹⁴ Թղթեր, էջ 136-137:

¹⁵ Նույն փնդում, էջ 105:

¹⁶ Նույն փնդում, էջ 106:

առնում աշակերտների տարիքային առանձնահատկությունները՝ նյութի բարդության հաշվառումով: Այս ամենի հետ միասին մա կարևորում է աշակերտների մտավոր ունակությունները, հետևում Պլատոնի խորհրդին, թե «Աներկրաչափական ոք մի՛ ներամտեսցե, ...զի մի՛ ոք անկատար ի քառիցն եմթակայե մտցե ի լսարան»¹⁷: Լսարան մտնողը պետք է տիրապետի քառյակին, այլապես մա տեղ չունի: Թող նրանցից յուրաքանչյուրը հետևի հյուանի բարի օրինակին, որն ինքն անձամբ չի կտրում փայտն անտառում կամ տեղափոխում: Նրա գործն է սղոցել ու հարթել այն, որից հետո գործիքներ պատրաստել: Ուսյալ մարդիկ էլ իրենց աստվածաբանական գործով պետք է զբաղվեն, այլապես ոչինչ չի ստացվի:

Իսկ ծուլ ու հեղզ աշակերտներին բարդ ու խրթին հանձնարարություններ է տալիս, որ նրանք տքեն ու այդ ճանապարհով հասնեն արդյունքի: Նման դեպքերում իր թղթերին հաղորդում է հանելուկային բնույթ¹⁸, որ նրանք փորձեն վերծանել դժվարին գրվածքը: Մագիստրոսյան ուսուցման գործընթացում կարևորվում է մա երեխաների կամային հատկությունների դաստիարակումը, որ ամենաառաջնային տեղում է հայրենասիրությունը: Այդ պարագայում միշտ կարևորվում է մախնիների հիշատակի մկատմամբ առանձնահատուկ հարգանքը: Քաջալերելով որդուն՝ հորդորում է.

Արդ՝ միլարեայն դու պնդեա՝ զլայնալիճ հայրենին.
Ջերեքթեանն դու մխեա՝ յառաջ մատի՛ր և քաղեա՛.
Այս քեզ Բէլայն հաս հանդէս և Թորգոմեանն Հայկայ.
Աճապարեա՛ և փութա՛, զի ես Կադմեանն Արամեան.
Ահա հրոսակք աճեցին, ահա հասին քեզ քաղդեայք.
Այլ դու Տերամբ զօրացի՛ր և Յիսուսի պարծեցի՛ր¹⁹:

Որդուն սովորեցնում է մախ իր հզոր մախնիների քաջագործությունները: Լինել նրանց պես ուժեղ ու կորովի, չերկնչել թշմամուց: Հաղթել պետք է ոչ թե թվաքանակով, այլ ոգով: Դրա օրինակն առասպելական մախնին է՝ Հայկը: Չի մոռանում սովորեցնել պատանի վահրամին մա բանաստեղծական արվեստի սկզբունքները՝ այս դեպքում ևս մնալով որպես իմաստասեր-ուսուցչապետ: Նա մշտապես հոգում է աշակերտների գիտելիքների համալրման համար: Անկախ տարիքից՝ մարդ պետք է մշտապես ընթերցի և զբաղվի իր ինքնակրթությամբ, իսկ եթե ծուլանում է, ապա նրան պետք է պատժել: Կիրակոս հույն դպրին, որ իր մամակագիրներից մեկն էր, զայրացած գիտնականը հանձնարարում է ծերության հասակում լրացնել գիտելիքների պակասը՝ ընթերցելով. «զմատեանն երրորդ Գաղիանոսի ի չորրորդում տառի իրում եպիդիմական տիմին տրամաբանութեան, որ ի սակս կազմութեան մարդոյ, և զՍիսալիոսին, որ յառաջնումն մատենի ի բաղկացութենէ

¹⁷ Նույն փնդում, էջ 9:

¹⁸ Ա. Ալեքսանյան, Հայ միջնադարյան նամակը /4-14-րդ դարեր/, Ե., 1997, էջ 186-187. Գ. Մեննիշյան, Գրիգոր Մագիստրոսի «Գամակրականի» ամբողջական լուծումը, Վիեննա, 1912, 157 էջ:

¹⁹ Թղթեր, էջ 234:

սերմնառութեանն»²⁰։ Լավ տիրապետելով ման բժշկագիտության սկզբունքներին ու տեսական գիտելիքների աղբյուրագիտական մասին՝ մա կարող է դասեր տալ և սկսնակ գիտնականներին։

Գր. Մագիստրոսը և մյուս ուսուցչապետերը մշտապես մտահոգված էին ման հայ դպրոցի դասագրքերի հարցով։ Իր որդի վեստ վահրամի խնդրանքով մա գրում է իր հայտնի «Մեկնութիւն քերականին» աշխատությունը²¹, որը ներառում էր մախորդ բոլոր հայ քերականների մեկնությունները և բավարարում ժամանակի պահանջներին իբրև դասագիրք²²։

Գր. Մագիստրոսը միջնադարյան Հայաստանի մշակավոր գիտնական-մանկավարժներից է, մեծ նորարար և դպրոցաստեղծ։ Նրա գործը շարունակել են մրա սաները և հետագա ժամանակների մշակավոր մանկավարժները՝ գիտակցելով իրենց կատարածի կարևորությունը, հարստացնելով հայ միտքը նոր ձեռքբերումներով։

²⁰ Նույն տեղում, էջ 113։

²¹ Լ. Խաչերյան, Գրիգոր Պախլավունի Մագիստրոս, էջ 348, բնագիրը՝ էջ 357։

²² Գ. Զառուկյան, Քերականական և ուղղագրական աշխատությունները հին և միջնադարյան Հայաստանում /5-15-րդ դդ./, Ե., 1954, էջ 61։ Նաև՝ Дионисий Фракнийский и Армянские толкователи, Петроград, 1915, с. XLII-LXX, 221-250.